

Управління фінансовим станом підприємства в кризових умовах

Яворський А.А.

аспірант кафедри менеджменту
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

У статті проведено аналіз методів, процедур і механізмів виведення підприємства зі стану фінансової кризи. Визначено роль внутрішніх резервів для подолання кризових ситуацій, а також можливість санації, у разі їх недостатності. Виявлено важлива роль глибокого фінансового аналізу всіх аспектів фінансової кризи, побудови моделей і прогнозів ймовірності банкрутства, необхідних для виведення підприємства з ситуації фінансової катастрофи.

Ключові слова: криза, фінансова криза, антикризове управління, фінансове оздоровлення.

Яворский А.А. УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМ СОСТОЯНИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ В КРИЗИСНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье проведен анализ методов, процедур и механизмов выведения предприятия из состояния финансового кризиса. Определена роль внутренних резервов для преодоления кризисных ситуаций, а также возможность санации, в случае их недостаточности. Выявлена важная роль глубокого финансового анализа всех аспектов финансового кризиса, построения моделей и прогнозов вероятности банкротства, необходимых для вывода предприятия из ситуации финансовой катастрофы.

Ключевые слова: кризис, финансовый кризис, антикризисное управление, финансовое оздоровление.

Yavorski A.A. MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN THE FINANCIAL CRISIS CONDITIONS

The article deals with the analysis of the methods, procedures and tools of an enterprise's way-out of the financial crisis. The article distinguishes the role of inner reserves to overcome the crisis situations as well as readjustments in case of necessity, while stressing the role of precise financial analysis for all aspects of financial crisis, the one of structuring models and predictions of possible bankruptcy, which are necessary for leading an enterprise from the catastrophic financial situation.

Keywords: crisis, financial crisis, crisis management, readjustment.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Небезпека кризи – природне явище, що виникає в процесі функціонування підприємства на будь-якій стадії його генезису. В умовах закономірною циклічності функціонування і розвитку соціально-економічних систем в сучасних ринкових умовах з високою часткою ймовірності має місце ризик виникнення кризового стану. Тому, безумовно, управління кожним економічним суб'єктом у визначеній мірі повинно бути антикризовим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями проблем антикризового фінансового управління підприємством займалися ряд зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів, роботи яких присвячені в основному проблемам антикризового управління і прогнозування кризового стану підприємства, серед яких необхідно відзначити таких авторів як Альтман Е., Базаров Г. З., Бівер В.Г., Грязнова А. Г., Зайцева Н. А., Ковальов В. В., Сажина М. А., Уткіна Е. А., та ін. З переходом України до ринкових відносин, з'явилися роботи вітчизняних вчених, які вне-

сли вклад в розвиток теорії менеджменту та антикризового фінансового управління, а саме Терещенко О.А., Клебанова Т.С., Лігоненко Л. А. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Багато питань антикризового фінансового управління до теперішнього часу виявилися не до кінця опрацьованими. Так, залишається досить широким спектр підходів до визначення самого поняття «антикризове фінансове управління», що, в свою чергу, ускладнює визначення конкретних заходів і управлінських рішень в період перебування господарюючих суб'єктів в кризовому стані. Також, невирішеною залишається проблема вибору методу діагностики ризику настання банкрутства на підприємстві, що враховує особливості української економіки.

Таким чином, недостатня розробленість окремих аспектів проблеми антикризового фінансового управління на промислових підприємствах, а також її теоретичне і практичне значення зумовили вибір теми, а також мети і завдання дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз можливості усунення неплатоспроможності та відновлення фінансової стійкості підприємства, а також заходи, необхідні для досягнення фінансової рівноваги в тривалому періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день терміни «антикризове управління», «антикризовий менеджмент» є одними з найбільш часто вживаних в сфері бізнесу.

Оскільки антикризове управління передбачає збереження стійкого становища підприємства, то доцільно охарактеризувати далі і ситуацію, яка може бути можлива в протилежному випадку, а саме стан катастрофи, неспроможність (банкрутство) підприємства.

Процедури, що застосовуються до підприємства-боржника, включають в себе реорганізаційні, ліквідаційні заходи і мирову угоду.

Сутність реорганізаційних заходів полягає в збереженні діяльності підприємства-боржника і забезпеченні його виведення з неплатоспроможного стану.

Результатом ліквідаційних процедур є припинення діяльності підприємства, що відображає суть банкрутства у вузькому сенсі слова. У широкому сенсі процедура банкрутства підприємства розглядається, як антикризовий захід.

Банкрутом є те підприємство, яке визнано таким в судовому порядку. В іншому випадку підприємство вважається тільки знаходиться в кризовій ситуації, і банкрутство є лише самої його крайньою формою.

Антикризове фінансове управління являє собою специфічний вид управлінської діяльності, що полягає в аналізі впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на фінансові умови функціонування підприємства з метою своєчасного виявлення ознак наближення кризи.

Фінансовий стан підприємства, як відомо, – поняття, в комплексі характеризується показниками наявності, розподілу і використання фінансових ресурсів, що дає розуміння тенденцій фінансової конкурентоспроможності [20, с. 201].

В даний час в практиці антикризового управління фінансова криза прийнято асоціювати зі стратегічним кризою, тактичним кризою і кризою платоспроможності, які, по суті, і дозволяють конкретизувати його економічну сутність і відрізнити від інших видів кризи.

Безумовно, тактична криза, що має місце на підприємстві, може бути і фактором розви-

тку нестабільності також і більш масштабного характеру, який обґрунтовується як стратегічна криза.

Стратегічна криза більшою мірою пов'язаний з ігноруванням необхідності ув'язки стратегічного фінансового планування з іншими етапами планування, що не розробленістю організаційно-методичного забезпечення та інструментарію стратегічного управління. Криза платоспроможності [23, с. 191] визначається як неплатежі підприємства, викликані дефіцитом готівкової і безготівкової грошової маси, як нездатність господарюючого суб'єкта своєчасно погашати свої короткострокові і довгострокові зобов'язання [32, с. 151].

Основними цілями антикризового фінансового управління є розробка і реалізація заходів, спрямованих на швидке відновлення платоспроможності та відновлення достатнього рівня фінансової стійкості підприємства, що забезпечує його вихід із кризового стану [7, с. 271].

Ці цілі, відповідно, визначають принципи, на яких має базуватися система антикризового фінансового управління підприємством:

1. *Контроль фінансового стану підприємства.*

2. *Планування, прогнозування, аналіз і своєчасний менеджмент фінансової діяльності підприємства*

3. *Ранжування індикаторів кризових явищ за ступенем небезпеки для фінансового стану підприємства [18, с. 46].*

4. *Своєчасна адекватна реакція на кризові прояви в фінансовому стані підприємства.*

5. *Відповідність заходів реакції на ступінь реальної загрози фінансовому стану підприємства [19].*

6. *Залучення максимально можливих внутрішніх ресурсів підприємства для виходу з кризового фінансового стану [16].*

7. *Орієнтованість на максимальну ефективність організаційних процедур фінансового оздоровлення (санації) підприємства.*

Політика антикризового фінансового управління являє собою частину загальної фінансової стратегії підприємства, що полягає в розробці системи методів попередньої діагностики банкрутства і «включення» механізмів фінансового оздоровлення, що забезпечують вихід з кризового стану [10, с. 272].

Антикризова стратегія дозволяє вчасно розпізнати кризу і, з огляду на його особливості заздалегідь, знизити гостроту, а можливо і виключити умови для його виникнення зовсім [9, с. 101].

При визначенні антикризової фінансової стратегії аналізуються зовнішні та внутрішні умови функціонування підприємства в цілому, виділяються основні компоненти, які мають вирішальне значення для фінансового стану:

- оптимальне балансування між прагненням до максимізації прибутку і збереженням фінансової стійкості;
- формування фінансових ресурсів в обсязі, необхідному для забезпечення фінансової рівноваги в короткостроковій і довгостроковій перспективах;
- підвищення ефективності використання фінансового потенціалу;
- оптимізація співвідношення ризиків і прибутковості за видами діяльності.

Дослідження динаміки фінансового розвитку підприємства передбачає вивчення основних фінансових показників за певними періодами і виявлення закономірностей фінансового розвитку, формування фінансової статистики. Суть статистичного методу полягає у вивченні статистики втрат і прибутків підприємства і їх абсолютні та відносні коефіцієнти по звітних періодах, а потім встановлення величини і частоти отримання економічної віддачі і відповідно визначенні рівня фінансової стійкості в динаміці [1]. Результати такого аналізу стають основою для вироблення антикризової фінансової стратегії підприємства і складання фінансових прогнозів, які, «... є фундаментом всієї діяльності в сфері бізнесу» [17, с. 79].

В системі загального моніторингу фінансового стану підприємства виділяється особлива група об'єктів спостереження, що формує можливе «кризове поле», яке втілює небезпека банкрутства. На етапах спостереження застосовуються як традиційні, так і спеціальні показники – «індикатори кризового розвитку» [9, с. 292].

Фінансовий аналіз кризоформуєчих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища має на увазі собою дослідження системи, впливів внутрішнього і зовнішнього характеру на фінансовий стан господарюючого суб'єкта та їх ідентифікацію з позиції провокування кризових явищ, виділяється важливість і необхідність угруповання кризоформуєчих факторів по визначальним ознаками, а також дослідження ступеня впливу окремих факторів на форми і масштаби кризового стану [8, с. 272].

Більшість вітчизняних і зарубіжних економістів виділяють важливість проведення поглибленого дослідження зовнішнього та

внутрішнього середовища з позиції загроз і можливостей підприємства за допомогою SWOT-аналізу, а також інших видів діагностики фінансового стану – рейтингових методик, систем бальних оцінок, факторних моделей.

Підсистема антикризового інструментарію включає в себе:

- систему профілактичних заходів;
- ідентифікацію масштабів кризи;
- оцінку внутрішніх фінансових можливостей;
- фінансову стабілізацію: усунення неплатоспроможності, відновлення фінансової стійкості, фінансове забезпечення стійкого зростання;
- фінансове оздоровлення за допомогою санації.

У процесі такої діагностики констатується «нормальне», «передкризовий» або «кризовий» фінансове становище [29, с. 16].

При діагностуванні передкризового фінансового стану підприємства наступним фінансовий менеджмент інтерпретується як «управління по слабких сигналах» і має переважно попереджувальну спрямованість [28, с. 19].

Система профілактичних заходів превентивного характеру повинна включати наступне:

- скорочення масштабності інвестицій ризикованих напрямків фінансової діяльності підприємства;
- посилення дій в області внутрішнього і зовнішнього страхування фінансових ризиків;
- позбавлення від частини зайвих або невикористовуваних активів бізнесу для акумулювання додаткових фінансових резервів;
- переклад в грошову форму заборгованості партнерів і еквівалентів грошових коштів [15; 4; 19; 28; 22].

Профілактика фінансової кризи передбачає проведення ряду заходів, управлінські рішення яких повинні в підсумку відповідати певним принципам: «відсікання зайвого», «стиснення організації» і «забезпечення фінансової стабільності на перспективу» [22, с. 410].

У разі виявлення в процесі моніторингу істотних відхилень від нормального ходу фінансової діяльності, що визначається напрямками його фінансової стратегії і системою планових і нормативних фінансових показників, закономірним кроком слід далі виявлення масштабів кризового стану, тобто його глибини з позиції загрози банкрутства [9, с. 272]. Тут рекомендується в загальній

сукупності аналізу кризової ситуації проведення також більш глибокого дослідження кризісоформуючих факторів, які можуть згенерувати загрозу подальшого поглиблення фінансової кризи [28, с. 18]. Особливе значення в цих умовах набуває подальше прогнозування можливого періоду протікання фінансової кризи з урахуванням проведених оцінок.

Наступним кроком в рамках антикризової фінансової стратегії стає об'єктивна оцінка внутрішніх фінансових можливостей суб'єкта господарювання виходу з фінансової кризи, на даному етапі важлива інтегральна оцінка загрози катастрофи з використанням моделі Альтмана [33, с. 238].

При аналізі внутрішніх фінансових можливостей особливої важливості набуває оцінка якісного стану фінансового потенціалу бізнесу з позиції передбачуваного запобігання фінансового краху, в тому числі ступінь кваліфікації менеджменту, їх маневреність і швидке реагування на зміни кризісоформуючих факторів фінансового середовища, ефективність структури фінансового управління [4, с. 43].

Вибір напрямків механізмів фінансової стабілізації підприємства, адекватних масштабам його кризового фінансового стану і внутрішнім фінансовим можливостям, є наступний закономірний етап антикризового фінансового управління. Управління фінансовим станом підприємства повинно бути орієнтоване на досягнення наступних принципів цілей:

- усунення неплатоспроможності;
- відновлення фінансової стійкості;
- фінансове забезпечення стійкого зростання підприємства в довгостроковій перспективі [34; 22; 2; 27; 8; 5; 28; 11].

До заходів стабілізаційної програми, що забезпечує рішення задачі по усуненню неплатоспроможності, віднесемо наступні:

1. Збільшення суми грошових коштів, що дозволяють забезпечити ліквідацію зобов'язань, які потребують термінового погашення [16, с. 145]:

- прискорення інкасації або продажу дебіторської заборгованості, а також скорочення періоду надання товарного кредиту [17, с. 112];

- зниження розмірів страхових запасів товарно-матеріальних цінностей і уцінки найбільш малоліквідні їх видів до рівня ціни попиту з забезпеченням подальшої їх реалізації [1];

- ліквідації портфеля короткострокових фінансових вкладень і зниження високолік-

відної частини довгострокових фінансових інвестицій;

- проведення операцій зворотного лізингу, в процесі яких раніше придбані у власність основні засоби продаються лізингодавцю з одночасним оформленням договору їх фінансового лізингу;

- продажу нерентабельних виробництв [1];

- здачі в оренду надлишків виробничої та адміністративної площі.

2. Скорочення масштабів короткострокових поточних зовнішніх і внутрішніх фінансових зобов'язань і прийняття на себе менших за розмірами нових зобов'язань за рахунок:

- пролонгації короткострокових фінансових кредитів і реструктуризації короткострокового кредитного портфеля з перекладом деяких його складових в довгострокові інструменти;

- відстрочки розрахунків за окремими формами внутрішньої кредиторської заборгованості;

- зниження витрат на придбання матеріалів, інвентарю та обладнання, витрат адміністрації;

- скорочення складських залишків готової продукції [16, с. 163].

Пропонується оптимізувати витрати наступним чином:

- переглянути кадровий склад і зменшити фонд заробітної плати;

- використовувати менш дорогі виробничі компоненти;

- впровадити ресурсозберігаючі технології, які дозволили б економити на вартості сировини [17, с. 120];

Досягненням кінцевої мети фінансової стабілізації має стати усунення поточної неплатоспроможності підприємства.

Продовженням має стати відновлення фінансової стійкості в середньостроковому періоді. В даному випадку, зниження необхідного обсягу фінансового споживання можна досягти наступними шляхами:

- припиненням випуску продукції з низькою рентабельністю як етап скорочення обсягу виробничої діяльності;

- реструктуризацією кредиторської заборгованості (розстрочка, продаж, обмін) [21, с. 413];

- зниженням інвестиційної активності підприємства;

- оптимізацією цінової політики, зниженням собівартості продукції, що випускається;

– актуалізацією політики в області виплати дивідендів, адекватної кризового фінансового розвитку, з метою збільшення чистого прибутку, що спрямовується на виробничий розвиток [22, с. 109];

– відмовою від соціальних програм, що фінансуються за рахунок прибутку.

До заходів по відновленню фінансової стійкості варто віднести також можливість конвертації боргів в статутний капітал, яка може бути здійснена як за допомогою розширення статутного фонду, так і через поступку власниками підприємства частини своєї частки (пакета акцій) [13, с. 56].

Розглянемо блок заходів, необхідних для досягнення фінансової рівноваги в тривалому періоді. Основними завданнями на даному етапі є:

– прискорення оборотності поточних активів;

– використання ефективних видів матеріальних ресурсів з метою зниження собівартості продукції, що випускається [14, с. 165];

– впровадження нових технологій виробництва рентабельного конкурентоспроможного продукту;

– залучення інструментів фондового ринку для підвищення доходів від позареалізаційної діяльності [17, с. 148].

Ряд авторів пропонує звернути пильну увагу на маркетинг [2; 25; 26; 28].

Забезпечення фінансової стійкості в довгостроковій перспективі за рахунок потенціалу збільшення грошового потоку створює оптимальні умови для самофінансування економічного зростання підприємства і зниження масштабів кредитного ресурсу.

Безумовно, при визначенні конкретних шляхів фінансового оздоровлення фінансового менеджменту підприємства необхідно враховувати також такі критерії, як галузева специфіка, витратність пропонованих методів, стадія життєвого циклу, крім усього, виділяють також і вплив регіональної специфіки, особливості місцевого законодавства, можливості отримання додаткового бюджетного фінансування з боку регіональних органів влади [21, с. 49].

Санація являє собою систему заходів, спрямованих на поліпшення фінансово-економічного стану підприємства і реалізуються за допомогою боку юридичних та фізичних осіб з метою запобігання його банкрутства і підвищення конкурентоспроможності на ринку товарів і послуг [3, с. 180]. У процесі сана-

ції принципово обґрунтувати вибір найбільш ефективних її форм, з тим, щоб в найбільш можливо стислі терміни досягти фінансового оздоровлення і не допустити оголошення банкрутства [8, с. 275].

Санація господарюючого суб'єкта, спрямована на реорганізацію боргу, має такі основні форми:

– погашення боргу підприємства за рахунок цільового банківського кредиту [31, с. 414];

– державні гарантії комерційним банкам по кредитах, виданим санованому підприємству [1];

– погашення боргу за рахунок коштів бюджету;

– передача в оренду підприємства-боржника також у більшому ступені характерний для санування державних підприємств [12, с. 149];

– списання санатором-кредитором частини боргу [17, с. 184].

У тому випадку, якщо зовнішнє фінансове оздоровлення підприємства орієнтоване на його реорганізацію, включаючи ситуацію зі зміною статусу юридичної особи санованого господарюючого суб'єкта, то санація може набувати таких форм:

– злиття – об'єднання підприємства-боржника з будь-яким фінансово-стійким суб'єктом господарювання. В результаті таких дій підприємство-боржник втрачає свій юридичний статус [3, с. 125];

– приєднання – припинення діяльності підприємства-боржника як самостійної юридичної особи і передача всіх прав і обов'язків, включаючи боргові, господарюючому суб'єкту, до якого воно приєднується [6, с. 131];

– поділ – поділ підприємства, яке мається на увазі в тому випадку, якщо воно здійснює багатогалузеву господарську діяльність, шляхом створення на його базі нових підприємств з самостійним юридичним статусом;

– виділення – створення одного або декількох підприємств без припинення діяльності підприємства-боржника [28, с. 79].

Форми санації можуть визначатися в рамках її конкретного напрямку, обраного підприємством з урахуванням особливостей кризової ситуації. З огляду на важливість реалізації заходів щодо фінансового оздоровлення для подальшої життєдіяльності господарюючого суб'єкта, такому контролю необхідно приділяти першочергову увагу [8; 13; 30; 3]. Контроль покладається, як правило, безпосередньо на

керівників підприємства. Результати контролю повинні постійно аналізуватися з метою внесення своєчасних коректив, визначення ефективності та прийняття додаткових заходів.

Висновки. Єдиного рецепта з виведення підприємства з кризи не існує і, на думку фахівців, розробити, а потім впровадити механізм антикризового фінансового управління – це не те ж саме, що докласти універсальну формулу виходу з катастрофічного становища до підприємства, яке виявилось у важкій фінансово-економічній ситуації і стимулювати початок його безперервного функціону-

вання. Ключова роль у системі антикризового менеджменту відводиться максимальному використанню внутрішніх резервів фінансової стабілізації, проте, в разі їх недостатності, необхідно розглядати і санацію. Одне з найважливіших антикризових напрямків – глибокий аналіз всіх аспектів фінансової кризи і розуміння того, що необхідно для виведення підприємства з ситуації катастрофи. З упевненістю можна вважати, що в цьому контексті фінансова діагностика підприємства, побудова моделей і прогнозів ймовірності банкрутства грають ключову роль.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авдошина З.А. Антикризове управління: сутність, діагностика, методики [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.cfin.ru/management/antirecessionary_management.shtml
2. Антикризове регулювання економіки: теорія і практика [Текст] / А.В. Богомоллова, В.А. Богомоллов. – М. : ЮНИТИ, 2007. – 271 с.
3. Антикризове управління [Текст]: підручник / Под ред. проф. Е.М. Короткова; – Изд. 2-е, доп. і перераб. – М. : ИНФРА – М., 2007. – 620 с.
4. Балабанов І.Т. Основи фінансового менеджменту: навчальний посібник. – 3-е изд., Доп. і перераб. / І.Т. Балабанов. – М. : Фінанси і статистика, 2002. – 512 с.
5. Барінов В.А. Антикризове управління. [Текст]: навч. посібник / Барінов В.А. – Изд. 2-е. – М. : ІД «ФБК – Прес», 2005. – 382 с.
6. Бежовец А.А. Удосконалення антикризового управління підприємством на основі діагностики його фінансового стану: на матеріалах підприємств харчової промисловості Алтайського краю [Текст]: автореферат на дис ... канд.екон.наук: 08.00.05 / Бежовец А.А. – Барнаул, 2003. – 166 с. / Режим доступу: наукова бібліотека дисертацій і авторефератів disserCat <http://www.dissercat.com/content/sovershenstvovanie-antikrizisnogo-upravleniya-predpriyatiem-na-osnove-diagnostiki-ego-finans#ixzz2q6GEVISa>
7. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту. Менеджмент [Текст] / Бланк І.А. – М. : Ніка-Центр, 1999. – 592 с.
8. Бланк І.А. Фінансовий менеджмент [Текст]: навчальний курс / І.А. бланк; изд. 2-е, перераб. і доп. – Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 656 с.
9. Бляхман Л.С. Основи функціонального та антикризового менеджменту. [Текст]: навч. посібник / Л.С. Бляхман. – СПб. : Михайлов В.А., 1999. – 378 с.
10. Бобильова А.З. Фінансове оздоровлення підприємств [Текст]: Теорія і практика / А.З. Бобильова. – М. : Справа, 2004. – 256 с.
11. Бичков С. Про патентування деяких проблемах антикризового управління [Текст] / С.М. Бичков, А.А. Григорян, Е.В. Шикин, Г.Є. Шикина // Укр. Моск. ун-ту. Сер. 21. Управління [державна і суспільство]. – 2008. – № 2. – С. 56-75.
12. Гіляровський Л.Т. Комплексний економічний аналіз господарської діяльності [Текст] / Гіляровський Л.Т. і [ін.] – М. : ТК Велбі, Проспект, 2006. – 360 с.
13. Глущенко В.В. Введення в кризісологію. Фінансова кризісологія. Антикризове управління [Текст] / В.В. Глущенко. – М. : ІП Глущенко В.В., 2008. – 88 с.
14. Грачов А.В. Фінансова стійкість підприємства [Текст]: критерії та методи оцінки в ринковій економіці: навч. посібник / А.В. Грачов. – 2-е вид. – М. : Річ навіть і Сервіс, 2008. – 358 с.
15. Грушенко В.І. Кризовий стан підприємства: пошук причин і способів його подолання [Текст] / В.І. Грушенко, Л.В. Фомченкова // Менеджмент в Росії і за кордоном. – 1998. – № 1 (1 липня 1998). – С. 20-23.
16. Жарковський Є.П. Антикризове управління [Текст]: підручник / Є.П. Жарковський, Б.Є. Бродський. – Изд. 7-е изд., Испр. і доп. – М. : Омега-Л, 2011. – 467 с.
17. Зуб А.Т. Антикризове управління [Текст]: навч. посібник для студентів вузів / А.Т. Зуб. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 319 с.
18. Інститут банкрутства [Текст]: Становлення, проблеми, напрями реформування / Радигін А.Д. [Керівник авторського колективу], Гонтмахер А.Є., Кузик М.Г. [и др.] – М. : ІЕПП, 2009. – 430 с.

19. Клименко Г.В. та ін. Фінансова балансування підприємства в конкурентному середовищі / Відп. ред. А.Н. Питкін. – Єкатеринбург : Изд-во ІЕ УрО РАН, 2005. – 170 с.
20. Ковальов В.В. Введення у фінансовий менеджмент [Текст] / Ковальов В.В. – М. : Фінанси і статистика, 2000. – 809 с.
21. Кован С.Є. Теорія антикризового управління підприємством [Текст]: навч. посібник / С.Є. Кован, Л.П. Мокрова, А.Н. Ряховская; Під ред. Мокрової, А.Н. Рахівського. – М. : КНОРУС, 2009. – 160 с.
22. Коротков Е.М. Антикризове управління [Текст] / Е.М. Коротков. – М. : Фінанси і статистика, 2003. – 432 с.
23. Литовських А.М. Фінанси, грошовий обіг і кредит [Текст]: навч. посібник / А.М. Литовських, І.К. Шевченко. – Таганрог : ТРТУ, 2003. – 136 с.
24. Лукашевич В. В. Глобальна фінансово-економічна криза [Текст]: причини і наслідки / В.В. Лукашевич, С.Ф. Сутирін // Вісник Санкт-Петербурзького університету. – 2001. – Сер. 5. Вип. 3. – С. 21-29.
25. Орехов В.І. Антикризове управління [Текст]: навч. посібник для вузів / В.І. Горіхів, К.В. Балдін, Н.П. Гапоненко; – Изд. 2-е перераб. і испр. – М. : ИНФРА – М, 2009. – 540 с.
26. Основи економічної теорії [Текст]: підручник / С.В. Мочерний, В.К. Симоненко, В.В. Секретарюк і [и др.]; Під загальною редакцією С.В. Мочерного. – Київ : Знання, 2000. – 601 с.
27. Поляк Г.Б. Фінансовий менеджмент [Текст] / Г.Б. Поляк. 2-е изд. перераб. і доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 527 с.
28. Продченко І.А. Фінансовий менеджмент [Текст]: навчальний курс / І.А. Продченко. – М. : МІЕМП, 2006. – 138 с.
29. Савицька Г.В. Аналіз господарської діяльності підприємства. [Текст] / Савицька Г.В. – Мінськ : Нове знання, 2007. – 387 с.
30. Теорія і практика антикризового управління [Текст]: підручник / Г.З. Базаров, С.Г. Бєляєв, Л.П. Бєлих [и др.] // Під ред. С.Г. Бєляєва, В.І. Кошкіна. – М. : Закон і право, ЮНИТИ, 1996. – 469 с.
31. Торкановській Е. Антикризове управління [Текст] / Е. Торкановській // Економіст. – 1999. – № 12. – С. 58-69.
32. Фінансовий менеджмент [Текст]: навч. посібник / Н.В. Колчина, О.В. Португалова, Є.Ю. Макєєва; Під ред. Н.В. Колчин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 464 с.
33. Фінансовий менеджмент [Текст]: навч. посібник / І.М. Карасьова, М.А. Рєвякіна // Під ред. Ю.П. Анискіна. – Москва : Омега-Л, 2006. – 335 с.
34. Цикли Кондратьєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://avmol51.narod.ru/172.html>